

ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ, ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Αναστασία Δημητρακοπούλου

Δρ. Φιλοσοφίας-Επιστημονικό Προσωπικό ΑΣΠΑΙΤΕ
anadimitrakopoulou@gmail.com

Περίληψη: Στην ανά χείρας μελέτη θα αναφερθούμε στις απόψεις του Αριστοτέλους για την οικονομία και τις επιπτώσεις που επιφέρουν στο πολιτικό και ηθικό πεδίο. Η ενασχόληση του πολίτη με την οικονομία αποτελεί μέρος της δραστηριότητός του και συνδέεται με την κοινωνική και την πολιτική φύση του. Ο σκοπός του ανθρώπινου βίου είναι η επίτευξη της ευδαιμονίας, όμως αυτό δεν σημαίνει ότι ο άνθρωπος δεν έχει ανάγκη τα υλικά αγαθά, απλώς δεν επιτρέπεται να ξεπερνούν κάποια όρια, γι' αυτό είναι αναγκαίο να αποφεύγονται οι ακραίες μορφές της πενίας και του πλούτου. Ως εκ τούτου, οι προτάσεις του Σταγίριτου υπόκεινται στις εξής βασικές αρχές: την κατάκτηση της ευδαιμονίας και την αποφυγή της διάκρισης των πολιτών σε πένητες και εύπορους.

Λέξεις κλειδιά: πόλη, ευδαιμονία, οικονομία, ενάρετος βίος, αγαθά

THE POLITICAL BASE OF ECONOMICAL ACTIVITY ACCORDING TO ARISTOTLE

Abstract: In this paper, we will refer to the Aristotelian theory about economy. It is a very important issue, because the economy affects the politics and the ethos of the citizens. The aim of the citizens is eudemonia, but human beings need some goods to survive and they do not need a lot of money. Cases of extremely rich and extremely poor citizens should be avoided, so that there is harmony in the city.

Keywords: city, eudemonia, economy, virtuous life, goods

Στην παρούσα εργασία θα αναφερθούμε στις αντιλήψεις του Αριστοτέλους για την οικονομία, όπως αυτές ανιχνεύονται στα έργα του. Οι προτάσεις του είναι ιδιαίτερες σημαντικές για την εδραίωση ενός υγιούς πολιτεύματος, καθώς ενέχουν πολιτικό και ηθικό αντίκτυπο.

Ο άνθρωπος, κατά τον Αριστοτέλη, είναι ον πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό. Η οικονομία αποτελεί μέρος της δραστηριότητός του και ευρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την κοινωνική και την πολιτική φύση του. Στα κείμενα του φιλοσόφου, η αναφορά στην

οικονομία είναι επιτακτική· ακόμη και τα έργα, που θεωρούνται ότι έχουν οικονομικό περιεχόμενο, ουσιαστικώς έχουν ηθική διάσταση¹. Οι οικονομικές αντιλήψεις του Σταγίριτου υπηρετούν τον ηθικό σκοπό της πόλεως, ο οποίος έγκειται στην επίτευξη του ευδαιμόνου βίου και επιτυγχάνεται μόνο με την επιδίωξη μιας ενεργούς και εναρέτου ζωής. Ο ευδαιμόνων βίος, όμως, προϋποθέτει κάποια στοιχεία ευημερίας και αυτός καθίσταται ο αντικειμενικός σκοπός της οικονομίας, δηλαδή «η προσαρμογή των αναγκών στις υπάρχουσες δυνατότητες» (Κανελλόπουλος, 2011, www.ekivolos.com). Στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς η ατομική ευημερία είναι το αποτέλεσμα της κοινής ευδαιμονίας, δηλαδή η ευδαιμονία δεν υφίσταται αποκλειστικώς σε προσωπικό επίπεδο και, εάν αυτό συμβεί, τότε η πολιτεία και ο πολίτης καταστρέφονται. Το γεγονός ότι ο Αριστοτέλης και ο Πλάτων θέτουν ως ύψιστους σκοπούς της πόλεως, τους ηθικούς στόχους, αποτρέπουν από το να καταστεί η πόλη απλή συμμαχία (Ross, 1991, σ. 360).

Η οικονομική δραστηριότητα των πολιτών πρέπει να υπάγεται στην πολιτική διαδικασία, ούτως ώστε το ατομικό συμφέρον να μην υπερτερήσει του συλλογικού, γεγονός που θα σηματοδοτούσε την παρέκκλιση των πολιτών από την επίτευξη του υπέρτατου σκοπού της πόλεως. Καταρχάς, η κατοχή των υλικών αγαθών δεν επιτρέπεται να ξεπερνά κάποια όρια, δηλαδή είναι αναγκαίο να αποφεύγονται οι ακραίες μορφές της πενίας και του πλούτου. Η οικονομική και η κοινωνική κατάσταση του πολίτου προσδιορίζουν την πολιτική συμπεριφορά του εντός της πόλεως. Οι άνθρωποι, οι οποίοι ανήκουν στα άκρα, δηλαδή είναι υπερβολικά πλούσιοι ή αντιθέτως φτωχοί, είτε αδιαφορούν να συμμετέχουν στα κοινά είτε θεσισθροούν. Οι πένητες γίνονται μικροαπατεώνες και προβαίνουν σε αδικήματα, επιδιώκοντας να επιβιώσουν, ενώ οι εύποροι προχωρούν σε μεγάλες απάτες και είναι αλαζόνες, πράγμα που σημαίνει ότι οι πολίτες είναι αδύνατον να ασχοληθούν με τα κοινά ωθούμενοι από ενδιαφέρον. Η απουσία της μεσαίας τάξεως δεν διασφαλίζει την παρουσία και την αφοσίωση των πολιτών στην βουλή, όπως και την οικειοθελή υπακοή στους νόμους της πόλεως. Η κοινωνική και η πολιτική ευρυθμία επιτυγχάνεται, εφόσον υφίσταται μεταξύ των πολιτών ιδεολογική ομοιότητα και ισότητα, πράγμα που επιφέρει αλληλεγγύη, ομόνοια και φιλία, γνωρίσματα που αποτελούν ιδιότητες της υγιούς πόλεως. Αυτά τα χαρακτηριστικά μόνο η μεσαία τάξη τα επιτυγχάνει. Μεταξύ των ακραίων τάξεων δεν υφίσταται το αίσθημα της φιλίας, διότι ο ένας αντιμετωπίζει τον άλλον με καχυποψία· οι φτωχοί φθονούν τους πλούσιους και οι τελευταίοι τους καταφρονούν. Μία τέτοια πόλη είναι ανελεύθερη και οι πολίτες της διακρίνονται σε δούλους και αφέντες². Εν προκειμένω, η έννοια της μεσότητας

¹ Πλάτωνος, *Νόμοι*, 701 d: ο νομοθέτης, όταν θεσπίζει τους νόμους της πολιτείας οφείλει να διασφαλίζει τρία πράγματα: πως θα είναι ελεύθερη και φίλη προς εαυτήν και πως θα έχει νου. S. Meikle, *Η Οικονομική Σκέψη του Αριστοτέλη*, Μτφρ. 'Α. Γαβριηλίδης, τίτλ. πρωτ.: *Aristotle's Economic Thought*, Clarendon Press - Oxford, 1995, σ. εισαγωγή.

² Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, Δ 11, 1295 b 5-15, b 21-25. Ενώ για τον Αριστοτέλη η φιλία αποτελεί βασικό στοιχείο συνεκτικότητας της κοινότητας, όπως επισημαίνει η Ε. Λεοντσίνη: «στην σύγχρονη αγγλόφωνη αναλυτική πολιτική φιλοσοφία οι πολιτικές θεωρίες του φιλελεύθερου ατομικισμού απορρίπτουν την έννοια της πολιτικής φιλίας και δίδουν έμφαση στην έννοια του «σεβασμού προς τον πολίτη» σε αντίθεση προς την έννοια του «ενδιαφέροντος για τον πολίτη» που πρεσβεύει η αριστοτελική θεωρία». Ε. Λεοντσίνη, «Αριστοτελική Πολιτική Φιλία και Φιλελεύθερη Κοινότητα», www.ekivolos.com.

αποτελεί την ρυθμιστική παράμετρο, ούτως ώστε να υπάρχει μια ισόρροπη κατάσταση στην πόλη, η οποία εξασφαλίζεται, όπως, ήδη, ελέχθη, με την ύπαρξη της μεσαίας τάξεως (Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, Z 3, 1320 a, 39-40, B 7, 1267 b 3). Η μεσαία τάξη αποτελεί την ασφαλιστική δικλείδα για την ύπαρξη της κοινωνικής γαλήνης και της οικονομικής αναπτύξεως, γεγονός που συμβάλλει στην πολιτική και την κοινωνική ομαλότητα. Η ομαλότητα συνιστά τον αναγκαίο όρο για την ανάπτυξη και την ύπαρξη της σταθερότητας στο οικονομικό πεδίο³.

Η πόλη, κατά τον Αριστοτέλη, οφείλει να είναι αυτάρκης και να μην δημιουργεί εξαρτήσεις τουλάχιστον σε βασικά αγαθά για την επιβίωσή της. Η αυτάρκεια επιτυγχάνεται, εφόσον πληρούνται δύο προϋποθέσεις: πρώτον, να υφίσταται ο κατάλληλος αριθμός των πολιτών, ειδάλλως δημιουργούνται προβλήματα στην κάλυψη των αγαθών και δεύτερον, να μην υπάρχει απόλυτη ενότητα μεταξύ των πολιτών και της πόλεως⁴. Η διεύρυνση των πολιτικών κοινωνιών προξενεί προβλήματα στην κάλυψη των φυσικών αναγκών και οι πολίτες καταφεύγουν στην μέθοδο της ανταλλακτικής οικονομίας. Όταν οι ανάγκες σε προϊόντα δεν καλύπτονται από την εγχώρια παραγωγή, η πόλη προστρέχει στην εισαγωγή, πράγμα που υπήρξε η αιτία της δημιουργίας του νομίσματος (Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, A 9, 1257 a 22-34). Οι εισαγωγές και η δυνατότητα της αποκτήσεως περισσότερων αγαθών επιτείνει την ζήτησή τους, δημιουργώντας μετατροπές και στο ηθικό πεδίο, αφού οι πολίτες σταδιακά παύουν να είναι ολιγαρχείς (Αριστοτέλους, *Ηθικά Νικομάχεια*, E 6, 1133 a 18-20).

Το σημαντικότερο πρόβλημα, το οποίο απαιτεί άμεση αντιμετώπιση είναι η αποτροπή της καταχρήσεως του δημοσίου χρήματος από τους κυβερνώντες, ούτως ώστε τα χρήματα της πόλεως να επενδύονται σε έργα για την ευδοκίμησή της και όχι προς τέρψιν των αρχόντων (Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, E 6, 1308 b 36-37). Οι πολίτες επιβάλλεται να ενημερώνονται για τα οικονομικά του κράτους, για να μην υπάρχουν υπόνοιες για υπεξαιρέσεις εκ μέρους των πολιτικών. Η διαδικασία της παραδόσεως των δημόσιων χρημάτων είναι αναγκαίο να πραγματοποιείται με την παρουσία των πολιτών και οι εκπρόσωποι των τάξεων να λαμβάνουν γνώση για τα οικονομικά στοιχεία: «τοῦ μὲν οὖν μὴ κλέπτεσθαι τὰ κοινὰ ἢ παράδοσις γιγνέσθω τῶν χρημάτων παρόντων πάντων τῶν πολιτῶν, καὶ ἀντίγραφα κατὰ φατρίας καὶ λόχους καὶ φυλὰς τιθέσθωσαν» (Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, E 6, 1309 a 9-12).

³ Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, E 2, 1302 a, 15-18, Δ 11, 1295 b. *Ηθικά Νικομάχεια*, Θ 13, 1161 b. Ξενοφώντος, *Πόροι ἢ Περί Προσόδων*, V. 2, 11-12. Η οικονομική ανάπτυξη της πόλεως εξαρτάται απολύτως από τις πολιτικές συνθήκες, οι οποίες επικρατούν, πράγμα που ωθεί και τον Ξενοφόντα να υποστηρίξει ότι η φιλειρηνική πολιτική συμβάλλει στην ευδαιμονία και την άνθιση της οικονομίας: «εὐδαιμονέσταται μὲν γὰρ δήπου πόλεις λέγονται, αἱ ἄν πλεῖστον χρόνον ἐν εἰρήνῃ διατελώσιν». Ενδεχομένως ο Ξενοφών να εκφράζει προσωπικές εμπειρίες από τους πολέμους και ιδίως την πτώση των μεγάλων δυνάμεων, όπως η Αθήνα. Περαιτέρω ανάλυση γι' αυτά τα ζητήματα βλ. D.M. Johnson, «Xenophon at his Most Socratic (Memorabilia 4.2)», στο *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, Vol. XXIX, 2005 winter, Oxford University Press, σσ. 39-73, σ. 39. J.K. Anderson, *Ξενοφών. Η ζωή και το έργο του*, μτφρ. Π. Μοσχοπούλου, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα, 2002.

⁴ Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, B 2, 1261 b 11-15: η πρόταση αυτή στρέφεται εναντίον του Πλάτωνος.

Η θεσμοθέτηση του ελέγχου των οικονομικών της πόλεως αποτελεί έναν έμμεσο τρόπο περιορισμού των αρχόντων. Οι κυβερνώντες μετά το πέρας της θητείας τους θα εξετάζονται από μία επιτροπή αναφορικά με την διαχείριση των οικονομικών. Η εξέταση από μια ανώτατη αρχή δεν αφήνει περιθώρια για την κακοδιοίκηση της πόλεως εσκεμμένα ή μη, με αποτέλεσμα τα χρήματα να δαπανώνται προς όφελος του κοινού καλού και συγχρόνως αποτρέπονται οι αριθμίστες πολιτικοί να ασχοληθούν με τα κοινά, αφού δεν θα μπορέσουν να ικανοποιήσουν τα προσωπικά τους οφέλη (Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, Z 5, 1322 b 7-10). Το ζήτημα της διαχείρισεως των οικονομικών του κράτους απασχολεί τον Αριστοτέλη, διότι αποτελεί την προϋπόθεση της κοινωνικής ευρυθμίας και το γνώρισμα του υγιούς πολιτεύματος. Ο λαός θα αντιδράσει εντόνως, όταν διαπιστώσει ότι ο ίδιος υπόκειται σε στερήσεις, ενώ ο άρχων κατασπαταλά το δημόσιο χρήμα σε διασκεδάσεις και σε περιττά πράγματα, τα οποία δεν συμβάλλουν στην βελτίωση της καθημερινής διαβιώσεως των πολιτών (Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, E 8, 1314 b 1-4). Ο πολιτικός οφείλει να έχει κατά νου ή τουλάχιστον να του εφιστούν οι πολίτες την προσοχή ότι το δημόσιο χρήμα ανήκει στον λαό και όχι στον ίδιο. Μόνο τότε τίθεται φραγμός στις ενέργειές του και φροντίζει να λαμβάνει αποφάσεις προς όφελος του λαού, όπως οι επιβαλλόμενοι φόροι να χρησιμοποιούνται για δημοσιονομικούς λόγους. Αυτή η πρόταση θεωρούμε ότι άπτεται περισσότερο της ηθικής, ουσιαστικώς αποτελεί πρακτικό μέτρο με ηθικές αποχρώσεις (Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, E 8, 1314 b 14-18).

Οι πολίτες επιβάλλεται να συμμετέχουν στα κοινά, δίχως να αποκλείονται, όσοι έχουν χαμηλά περιουσιακά στοιχεία. Η αδυναμία της συμμετοχής ενός μεγάλου αριθμού πολιτών στην διακυβέρνηση της πόλεως ελλοχεύει κινδύνους, που άπτονται της κοινωνικής ευρυθμίας. Οι φτωχοί πολίτες, εάν και προτιμούν να ασχολούνται με τις προσωπικές τους υποθέσεις και αδιαφορούν ή δεν διαθέτουν τον απαιτούμενο χρόνο, λόγω της πολύωρης εργασίας, για να ασχοληθούν με τις δημόσιες υποθέσεις, ωστόσο δεν μένουν αδρανείς, όταν διαπιστώνουν ότι ο ηγέτης τους περιφρονεί και δεν διασφαλίζει την περιουσία τους. Ο προβληματισμός των πολιτών δεν είναι αβάσιμος, δεδομένου ότι πολλοί άρχοντες δεν είναι πάντα καλοπροαίρετοι με τον λαό, αλλά φροντίζουν να εξυπηρετούν τα συμφέροντα των ομοϊδεατών τους ή των ανθρώπων της τάξεως, στην οποία ανήκουν⁵. Πολλές φορές η φτωχοποίηση του λαού προωθείται από τους πολιτικούς, οι οποίοι επιβάλλουν βάνανυσα οικονομικά μέτρα, ώστε ο λαός να ασχολείται αποκλειστικώς με ζητήματα επιβίωσης και να μην διαθέτει χρόνο για τα κοινά. Οι συγκεκριμένοι πολιτικοί ανενόχλητοι και, κυρίως, ανεξέλεγκτοι νομοθετούν και εφαρμόζουν πολιτικές, οι οποίες ικανοποιούν, κατά κύριο λόγο, όσους τους βοήθησαν στην ανάληψη της εξουσίας.

⁵ Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, Δ 13, 1297 b 3-10, Z 1, 1317 b 15 κεξ. Η αποδοχή και η επικράτηση τέτοιων θεσμών συνάδει με τις αρχές του δημοκρατικού πολιτεύματος: «τούτων δ' ὑποκειμένων καὶ τοιαύτης οὔσης τῆς ἀρχῆς τὰ τοιαῦτα δημοτικά· τὸ αἰρεῖσθαι τὰς ἀρχὰς πάντας ἐκ πάντων, τὸ ἄρχειν πάντας μὲν ἑκάστου ἑκάστον δ' ἐν μέρει πάντων, τὸ κληρωτὰς εἶναι τὰς ἀρχὰς ἢ πάσας ἢ ὅσαι μὴ ἐμπειρίας δέονται καὶ τέχνης, τὸ μὴ ἀπὸ τιμήματος μηθενὸς εἶναι τὰς ἀρχὰς ἢ ὅτι μικροτάτου...».

Ο πολιτικός οφείλει να συμπεριφέρεται ορθώς σε περιόδους οικονομικής δυσπραγίας, αλλά και ευμάρειας. Η ύπαρξη των πλεονασμάτων δεν πρέπει να διοχετεύεται στην αύξηση των μισθών προς τους φτωχούς, αλλά ούτε στην περίπτωση της ελλείψεως των εσόδων, οι πένητες να οδηγούνται στην εξαθλίωση. Η παροχή χρημάτων χωρίς φειδώ προς τους πολίτες αποτελεί λαϊκίστικη τακτική, την οποία επιλέγουν οι δημαγωγοί. Είναι επιτακτικό τα έσοδα να διανέμονται στους πολίτες υπό την προϋπόθεση της επένδυσης στην αγορά γης, ούτως ώστε όλοι να διαθέτουν κάποια έκταση, για να ζήσουν αξιοπρεπώς. Εάν δεν επαρκούν τα χρήματα, τότε να επενδύονται στην δημιουργία εμπορικής ή γεωργικής επιχειρήσεως⁶. Κατ' αυτόν τον τρόπο, αποφεύγεται η ύπαρξη εξαθλιωμένων ανθρώπων εντός της πόλεως, γεγονός που προκαλεί την υποβάθμιση της δημοκρατίας και βλάπτει παντοιοτρόπως όλους τους πολίτες, ακόμη και τους εύπορους, δεδομένου ότι η εξαθλίωση οδηγεί στην εκδήλωση αντικοινωνικών συμπεριφορών και ταξικών συγκρούσεων. Οι άρχοντες έχουν χρέος να διατηρούν σταθερή την ευμάρεια του λαού για μεγάλο χρονικό διάστημα και να μην προκαλούν με τα μέτρα, τα οποία λαμβάνουν και, ιδίως, τα φορολογικά. Γενικότερα, ο Αριστοτέλης θεωρεί ως αναγκαίο όρο για την οικονομική ανάπτυξη την πολιτική σταθερότητα, την ύπαρξη ενός σταθερού πλαισίου τόσο νομικού όσο και φορολογικού, καθώς και την ύπαρξη ενός ισοσκελισμένου προϋπολογισμού, όπου οι δαπάνες δεν θα υπερβαίνουν τα έσοδα του κράτους (Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, Z 3, 1320 a 33-40).

Κάθε κοινωνία, παρ' όλη την οργάνωση και την θεσμική κατοχύρωση, κάποια στιγμή θα αντιμετωπίσει κρίση, της οποίας τα αίτια θα είναι κοινωνικά, πολιτικά ή οικονομικά: ο αντίκτυπος, όμως, θα αφορά και τα τρία προαναφερθέντα πεδία. Η βασικότερη αιτία των κρίσεων είναι το διευρυνόμενο χάσμα μεταξύ των πλουσίων και των φτωχών, το οποίο αρκετές φορές δεν επιλύεται και οδηγεί την κοινωνία σε ταραχές. Οι αδύναμοι πολίτες επικαλούνται την δικαιοσύνη και την ισότητα, αξίες για τις οποίες οι πλούσιοι αδιαφορούν και δεν τους εισακούν, ιδιαιτέρως, όταν σχετίζονται με τα συμφέροντα άλλων πολιτών⁷. Η διέξοδος σε αυτό το πρόβλημα είναι η μετανάστευση: οι πολίτες στέλνονται στις αποικίες προς αναζήτηση μίας καλύτερης ζωής και την απόκτηση πλούτου. Δεν πρόκειται, όμως, για συμπεριφορές, οι οποίες συνάδουν με το δημοκρατικό πολίτευμα, αλλά με το ολιγαρχικό. Ανέκαθεν η μετανάστευση ήταν η λύση, η οποία απορροφούσε τους κοινωνικούς κραδασμούς ενός κράτους για δυο λόγους: πρώτον, δεν ξεσπούσαν συγκρούσεις από τους κοινωνικά αποκλεισμένους πολίτες και δεύτερον, οι ίδιοι οι μετανάστες έστελναν χρήματα στην πατρίδα για την επιβίωση των υπολοίπων. Η μνεία του Αριστοτέλους και δη του Πλάτωνος στους *Νόμους* δίδει την αίσθηση της απαλλαγής από τα αντιφρονούντα στοιχεία και της προσπάθειας για την εδραίωση των υφισταμένων ολιγαρχικών και τυραννικών πολιτευμάτων (Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, B 11, 1273 b 18-20. Πλάτωνος, *Νόμοι*, 735 e- 736

⁶ Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, Z 3, 1320 b 7- 12. Πβ. Θ. Λιανός, *Η Πολιτική Οικονομία του Αριστοτέλη*, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 2012, σ. 124.

⁷ Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, Z 1, 1318 b 4-5: «ἀεὶ γὰρ ζητοῦσι τὸ ἴσον καὶ τὸ δίκαιον οἱ ἦττους, οἱ δὲ κρατοῦντες οὐδὲν φροντίζουσιν».

α). Έτσι, αποφεύγεται η πόλωση στην πόλη και δεν εξεγείρονται τα πάθη και οι συγκρούσεις μεταξύ των κοινωνικών τάξεων.

Η ύπαρξη φτωχών πολιτών θέτει το ηθικό ζήτημα της αλλαγής της καταστάσεώς τους. Πέραν των δικαιωμάτων όλων των πολιτών υπάρχει και η έννοια του καθήκοντος των ατόμων και της κοινωνίας. Καθήκον της κοινωνίας είναι η ρύθμιση των σχέσεων μεταξύ των πολιτών και της κοινωνίας με τέτοιο τρόπο, ούτως ώστε να υφίσταται άρση του προβλήματος της φτώχειας. Ο Αριστοτέλης δεν αποσκοπεί στην πρόσκαιρη αντιμετώπιση των οικονομικών δυσκολιών, αλλά δομεί με τέτοιον τρόπο την οικονομία, ούτως ώστε εξασφαλίζεται η καλή λειτουργία και η σταθερότητά της, για να καταστεί πιο αποτελεσματική η αντιμετώπιση της πενίας. Ο φιλόσοφος δεν επιμένει στην χορήγηση των προνοιακών επιδομάτων, διότι θεωρεί ότι δεν επιλύουν τα προβλήματα, απλώς, τα μεταθέτουν ως προς την χρονική εκδήλωσή τους, αντ' αυτού προτείνει την εισαγωγή όλων των πολιτών στην παραγωγική διαδικασία (Λιανός, 2012, σ. 125). Η πρότασή του είναι ορθή, διότι η ανεργία κρατά δέσμιους τους πολίτες σε μία συγκεκριμένη κατάσταση με δεδομένες συνθήκες, δίχως οι ίδιοι να έχουν τα περιθώρια να αντιμετωπίσουν, όπως επιθυμούν το πρόβλημά τους και σταδιακά να δημιουργήσουν τις συνθήκες βίου, που επιδιώκουν. Ο Πλάτων αναφέρει ότι στην πολιτεία, όπου υπάρχει φτώχεια, παρατηρείται αύξηση του εγκληματικού στοιχείου. Ο φιλόσοφος αναφέρεται σε ακραίες συνθήκες, όπου το μεγαλύτερο ποσοστό των πολιτών αδυνατεί να επιβιώσει, ενώ οι άρχοντες ζουν μέσα στον πλούτο. Μία τέτοια κατάσταση απαιτεί άμεση αντιμετώπιση, γεγονός που προϋποθέτει την έγκαιρη κινητοποίηση του ηγέτου της πολιτείας (Πλάτωνος, *Πολιτεία*, 552 d).

Στην ευημερία της χώρας μεγάλη ευθύνη φέρουν και οι ίδιοι οι πολίτες, οι οποίοι οφείλουν να είναι προσεκτικοί στις επιλογές των προσώπων, που αναθέτουν τα πολιτικά αξιώματα. Έχουν χρέος προς τις επερχόμενες γενιές να κρίνουν ορθώς και να λαμβάνουν υπόψη ορισμένες παραμέτρους, προτού αποφασίσουν σε ποιους πολίτες θα αναθέσουν τα πολιτικά αξιώματα. Ο βασικότερος όρος είναι η ενδεδειγμένη εξέταση του βίου των υποψηφίων, καθώς και του τρόπου με τον οποίον διαχειρίζονται τις ιδιωτικές τους υποθέσεις. Οι πολίτες, οι οποίοι αδυνατούν να ανταπεξέλθουν, επειδή υποκύπτουν στα πάθη τους, όταν αναλάβουν ένα δημόσιο αξίωμα δεν θα σεβαστούν τους συμπολίτες τους, αλλά θα δράσουν με χειρότερο τρόπο. Το θέμα γίνεται ακόμη σημαντικότερο, εάν αναλογιστούμε ότι κάποια αξιώματα, όπως του ταμία του δημοσίου χρήματος, λόγω του αντικειμένου ενασχολήσεως, χρειάζονται περισσότερη ηθικότητα από το μέσο όρο των πολιτών. Ως εκ τούτου, τα κριτήρια της επιλογής των πολιτικών προσώπων προσαρμόζονται αναλόγως με την θέση, που θα καταλάβουν και δεν απαιτείται μόνο η γνώση του εκάστοτε αντικειμένου, αλλά και η αρετή⁸.

Ο Αριστοτέλης ασχολείται με τα μονοπώλια και αναφέρεται σε αυτήν την πρακτική, τόσο από την πλευρά των μεμονωμένων ατόμων όσο και από την εφαρμογή τους στις πόλεις. Η τακτική των μονοπωλίων δεν απορρίπτεται άμεσα, αλλά αποδοκιμάζεται εμμέσως από τον φιλόσοφο και γι' αυτό συστήνει στους άρχοντες των πόλεων να την εφαρμόζουν, παρ' όλο

⁸ Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, Ε 6, 1309 b 6-8, 12-14: «ὥστε καθάπερ καὶ αὐτοῖς οὐχ ὑπηρετοῦσιν εἰδότες καὶ φιλοῦντες αὐτούς, οὕτω καὶ πρὸς τὸ κινδὸν οὐθὲν κωλύει ἔχειν ἐπίους».

που πραγματοποιείται ως πηγή κέρδους, διότι ανήκει στην παρά φύσει χρηματιστική. Αφενός η αποδοχή των μονοπωλίων συνίσταται υπό συγκεκριμένες συνθήκες ανάγκης για τις πόλεις, όπως είναι η έλλειψη πόρων και όχι σε μόνιμη βάση, αφετέρου στο συγκεκριμένο απόσπασμα αναφέρονται παραδείγματα μονοπωλίων σχετικώς με τις πωλήσεις και όχι στην παραγωγή των αγαθών⁹. Η τακτική των μονοπωλίων, κατά το φιλόσοφο, όταν εξυπηρετεί τα συμφέροντα των μεμονωμένων πολιτών πρέπει να τιμωρείται (Άριστοτέλους, *Πολιτικά*, Α 11, 1259 a 18-21, 23-28, 34-35). Οι προτάσεις του Σταγίριτου απηχούν τις αντιλήψεις του Πλάτωνος, ο οποίος λέγει ότι την τιμή των αγαθών οφείλει να την καθορίζει η πολιτεία, για να μην υπάρχει αισχροκέρδεια και η παρέμβασή της χρειάζεται να γίνεται στο μικρεμπόριο, αλλά και στο μεγαλομπόριο. Όμως, τονίζει ότι ο έμπορος είναι απαραίτητος για τις ανταλλαγές των προϊόντων, αλλά όχι ο μικρέμπορος, ο οποίος καταφεύγει σε ταπεινές πράξεις (Πλάτωνος, *Νόμοι*, 917 b, 918 a). Να επισημάνουμε ότι και ο Α. Smith αντιτίθεται προς τις πρακτικές των μονοπωλίων πιστεύοντας ότι οι καταναλωτές γίνονται θύματα των σκευωριών ορισμένων πολιτών (Δραγούμης, 1992, σ. 120).

Η πολιτική, κατά τους Αρχαίους Έλληνες, αρμόζει να εξυπηρετεί το οικονομικό πεδίο και να το διευκολύνει, δίχως να παρεμβαίνει σε αυτό (Gilpin, 1987, σσ. 13-14), καθώς προέχει η πολιτική ελευθερία και η αξιοπρέπεια του πολίτου. Δια των μέτρων που λάμβαναν καθίστατο εμφανές ότι η οικονομία υπάκουε στις αρχές του πολιτεύματος και συμφωνούσε με αυτό, πράγμα που συνιστά την λειτουργία του επί τη βάσει συγκεκριμένων νόμων. Ενδεικτικό αποτελεί το γεγονός της ελαφριάς φορολογήσεως των πολιτών, ούτως ώστε να μην υποβαθμίζεται η αξιοπρέπειά τους (Ανδρεάδου, 1992, σ. xxxii).

Ο Αριστοτέλης επιζητεί την παρέμβαση του πολιτικού στοιχείου στην οικονομική ζωή, για να διασφαλίζεται η επιβολή της ορθολογικής τάξεως. Αυτή η αντίληψη αντιβαίνει προς την πρακτική των μεταγενεστέρων, όπου η πολιτική εξυπηρετεί απλώς την οικονομία, δίχως να παρεμβαίνει και να οριοθετεί τις συμπεριφορές των πολιτών προς χάριν του δημοσίου συμφέροντος. Για παράδειγμα, στην διάνοηση του Adam Smith υφίσταται ταύτιση των πλουσίων εθνών με των πολιτισμένων. Η συσσώρευση πλούτου από ένα έθνος είναι δείγμα προόδου και πολιτισμού, διότι όλα τα μέρη κερδίζουν, πράγμα που σημαίνει ότι η κοινωνία, η οποία έχει αφομοιώσει το καπιταλιστικό σύστημα προοδεύει, δηλαδή παρατηρούμε ότι ανάγεται σε υπέρτατη αξία η αποθησαύριση¹⁰. Η επικράτηση της λογικής της αγοράς συναντάται και στην διάνοηση του Hegel, ο οποίος υποστηρίζει ότι ο μη έχων ατομική περιουσία δεν δύναται να είναι ελεύθερος¹¹. Η ανωτέρω πρόταση αντίκειται προς τις αντιλήψεις των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων, στους οποίους ο πλούτος αποτελεί το μέσο για

⁹ Άριστοτέλους, *Πολιτικά*, Α 11, 1259 a 7-34. Θ. Λιανός, *ό.π.*, σ. 85.

¹⁰ A. Smith, *The Wealth of Nations*, Books I-III, Penguin Books, 1999, σ. 105. Πβ. Β. Γρύλλιος, «Προς μια Διαλεκτική Εξόδου από την Κρίση», στο *Φιλοσοφείν* τεύχος 6, Ιούνιος 2012, εκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη, σσ. 54-55.

¹¹ F. Hegel, *Elements of the Philosophy of Right*, Cambridge University Press, Cambridge and New York, 1991, σσ. 80-81. Πβ. Β. Γρύλλιος, *ό.π.*, σ. 55. Κ.Δ. Γεωργούλη, *Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2007, σ. 321. Ο Αριστοτέλης είναι πολέμιος του κοινωνικού ευδαιμονισμού, όπως τον διακηρύττουν τα υλιστικά συστήματα, που προτάσσουν τον πνευματικό στον υλικό παράγοντα.

την επίτευξη του ευδαίμονος βίου, ενώ στον Hegel κυριεύει τον ανθρώπινο βίο και τον προσδιορίζει.

Ολοκληρώνοντας, η οικονομία, κατά τους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς, υπακούει στις αρχές του πολιτεύματος διασφαλίζοντας την επιβολή της ορθολογικής τάξεως, ενώ στην σύγχρονη εποχή η οικονομία αποσκοπεί στην μεγιστοποίηση της ευημερίας ορισμένων ατόμων. Οι φιλελεύθεροι οικονομολόγοι, προσδοκώντας υψηλότερη οικονομική ανάπτυξη απαιτούν την άρση των πολιτικών και των κοινωνικών εμποδίων στην λειτουργία και την αποτελεσματικότητα του συστήματος της αγοράς. Κατ' αυτούς η πολιτική οφείλει να εξυπηρετεί τις οικονομικές δραστηριότητες, δίχως να παρεμβαίνει και να οριοθετεί τις συμπεριφορές των πολιτών προς χάριν του δημοσίου συμφέροντος. Εντός αυτού του πλαισίου, επιδιώκεται η μετατροπή των θεσμών, ούτως ώστε να ικανοποιηθούν με τον καλύτερο και τον αποτελεσματικότερο τρόπο τα οικονομικά συμφέροντα (Gilpin, 1987, σσ. 13-14).

Βιβλιογραφία

- Anderson, J. K. (2002). *Ξενοφών. Η ζωή και το έργο του* (μετάφραση στα Ελληνικά από την Π. Μοσχοπούλου). Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Ανδρεάδου, Α. (1992). *Ιστορία της Ελληνικής Δημόσιας Οικονομίας*. Αθήνα: Παπαδήμα.
- Γεωργούλη, Κ.Δ. (2007). *Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας*. Αθήνα: Παπαδήμας.
- Γρύλλιος, Β. (2012). Προς μια Διαλεκτική Εξόδου από την Κρίση, *Φιλοσοφεῖν*, τεύχος 6, Ιούνιος.
- Δραγούμης, Μ. (1992). *Πορεία προς τον Φιλελευθερισμό*. Αθήνα: Ελληνική Ευρωεκδοτική.
- Gilpin, R. (2000). *Η Πολιτική Οικονομία των Διεθνών Σχέσεων* (μετάφραση στα Ελληνικά από τον Ν. Σταματάκη). Αθήνα: Gutenberg.
- Johnson, D.M. (2005). Xenophon at his Most Socratic (Memorabilia 4.2), *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, Vol. XXIX, 39-73, Winter.
- Κανελλόπουλος, Αθαν. (2011). *Σύγχρονες Οικονομικές Σκέψεις των Αρχαίων Ελλήνων*. Αθήνα: Αποτύπωμα 2011. Αναδημοσίευση αποσπάσματος στην ιστοσελίδα www.ekivolos.com.
- Λεοντσίνη, Ε. (2016). Αριστοτελική Πολιτική Φιλία και Φιλελεύθερη Κοινότητα. Ανάρτηση στο www.ekivolos.com.
- Λιανός, Θ. (2012). *Η Πολιτική Οικονομία του Αριστοτέλη*. Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Meikle, S. (1995). *Η Οικονομική Σκέψη του Αριστοτέλη* (μετάφραση στα Ελληνικά από τον Α. Γαβρηλίδη). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Ross, W.D.S. (1991). *Αριστοτέλης* (μετάφραση στα Ελληνικά από την Μ. Μητσού – Παππά). Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.